

SOBRE L'ÈTIM DEL MOT NÀUTIC CATALÀ *COMENT*

Joan VENY
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

I.

1. El mot *coment* coneix dos significats: a) 'exposició, comentari'; i b) 'juntura de les taules del buc d'una embarcació'. El primer constitueix un arcaisme, derivat —o, potser millor, pres— del llatí *COMMENTUM*, que, de 'invenció, ficció' com a participi de *commisisci* 'imaginar', va passar a 'exposició' per encreuament amb els derivats de *COMMENTARIUM* (VLI). El mot català és registrat per Busa-Nebrija (s. XVI) i encara apareix en la ploma de Milà i Fontanals (1864) («ométrer *coments*, autoritats y glosas» ap. CTILC), sentit que, per l'escassetat del seu ús, probablement desapareixerà d'una edició del futur Diccionari de l'IEC. El mot amb el segon significat és el que serà objecte de la meua anàlisi per la qual cosa em centraré en la seva documentació i el seu origen.¹

2. La primera atestació que coneixem és de 1924, data de publicació d'un vocabulari de J. Amades i E. Roig, «Vocabulari de l'art de la navegació i de la pesca», que constitueix la fusió de dos treballs, presentats i premiats en un concurs de l'Institut d'Estudis Catalans (1923), un de Roig, titulat «Contribució al vocabulari de la marina catalana», amb mots recollits a Blanes, i l'altre, d'Amades, titulat «Vocabulari de l'art de la navegació i la pesca», amb materials procedents de les costes entre Cadaqués i Sant Carles de la Ràpita. El jurat, format per Grieria i Fabra (que signa l'adjudicació del premi), va decidir augmentar la quantitat del premi, fondre els dos treballs i publicar-ne el resultat en el *Butlletí de Dialectologia*; en efecte, l'article fos va aparèixer en el número 12 de 1924 d'aquest butlletí. L'entrada del mot *coment* és un testimoni de l'esmentada fusió quan inclou dues definicions que de fet coincideixen:

1. Em plau expressar el meu agraïment a Laia Miret, per la informació sobre Roig-Amades procedent de l'Arxiu de l'IEC; a Joan Soler, per la valuosa informació del Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana, dirigit per Joaquim Rafel; a Fiorenzo Toso, per la bibliografia que m'ha fet arribar; a José Enrique Gargallo, per la revisió d'aquest text.

«Escletxa petita que queda entre les taules d'una embarcació. Punt de juntura de les fustes que formen el buc d'una embarcació (Costes de Llevant i de Ponent)» (p. 24).

Emerencià Roig i Raventós (Sitges 1881 – Barcelona 1935) havia compaginat la seva professió de farmacèutic amb una intensa dedicació a l'estudi de la nàutica i marineria catalana: ell és l'autor de tots els dibuixos que il·lustren aquell vocabulari marítim (alguns dels quals reproduïm aquí); a més d'ocupar-se àmpliament de temes del mar, també va ser col·laborador de Mn. Alcover amb l'aportació de fitxes referents a la navegació (Salvat 1934; *DLCEn* 1987). De fet, Roig és autor, ell sol, de dues obres, d'aparició posterior, on, aquí i allà, utilitza el vocable en diversos contextos:

De La pesca a Catalunya, 1927:

- un esvoranc anomenat *coment*
- evitar que els raigs de sol ressequin les taules i obrin esberles i *coments*
- per posar quitrà als *coments*
- obrint, amb el ferro i la maçola, un *coment* (o esberla artificial entre les taules)
- Per mitjà d'un altre ferro, i també picant, l'estopa és endinsada al *coment*

De La marina catalana del vuitcents, 1929:

- un estol de calafats endinsava l'estopa en els *coments* picant amb la massola damunt dels ferros de canal
- En l'esvoranc, escletxa o *coment*, hom posava estopa mitjançant el ferro de canal
- Degut al ressecament de les fustes de coberta, sovint també s'obrien *coments* o escletxes que facilitaven el pas a l'aigua
- l'obertura de *coments* al forro, produïda pel ressecament de les taules en un llarg amarratge
- l'aigua arribava als *coments* oberts en l'obra morta

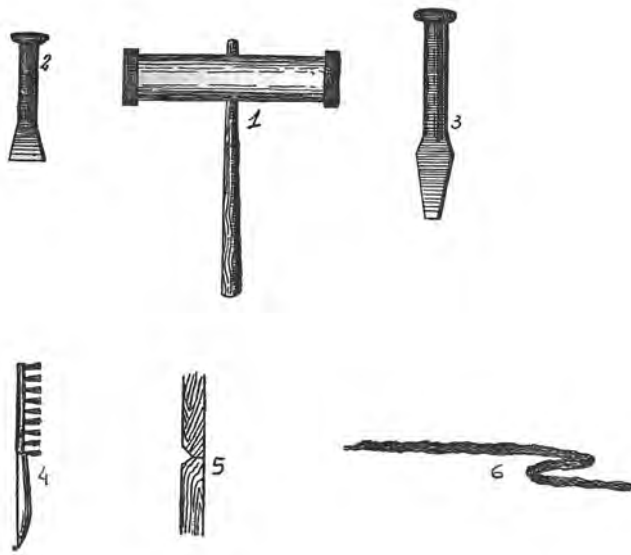
Sintetitzant, el *coment* s'associa amb *esvoranc*, *esberla* (artificial), *escletxa* o *juntura*, on s'endinsa l'*estopa* amb un *ferro*, picant amb la *maçola*, i sobre l'estopa es posa *quitrà* amb un *pinzell* (veg. reproducció de dibuixos del mateix E. Roig).

Els diccionaris del segle XIX i XX triguen a acollir el mot, probablement pel seu caràcter fortament especialitzat (així, no hi figura a Un Mallorquí 1878, Saura 1886 i 1905, Aladern 1904-1906, Bulbena 1905 i 1919, Fiter 1910, Salvat 1913, Rovira i Virgili 1914, Canyameres 1983). El primer que recull el *coment* nàutic és el *DG* 1932:

Juntura de les taules o fustes que formen el buc d'una embarcació.

que Fabra degué prendre d'Amades-Roig 1924 (veg. més amunt) i que també van copiar Griera (*Tresor* 1935), Vallès 1927, Salvat 1934 [1929], *GDLC* 1998, Sigalés 1984; aquest, amb petites variants, a més d'introduir-hi els equivalents en altres llengües:

C[astellà] *costuras*, a[nglès] *Joint*, f[rancès] *joint*. Juntura de les taules o planxes que formen el folre exterior del buc d'una embarcació.

1. Maçola, 2. Ferro de canal, 3. Ferro d'obrir, 4. Pinzell, 5. Coment i 6. Estopa.

L'accepció nàutica del cast. *costura* es troba en el Diccionario de l'Academia (1979) («Mar. Juntura de los tablones que se calafatea para impedir que entre el agua»).

Salvat 1934 [1929] completa la definició amb una referència a la intervenció dels calafats a partir de la informació de Roig 1927 i 1929:

Escletxa petita entre les taules d'una embarcació *feta pels calafats* per tal d'endinsar-hi l'estopa amb un ferro molt eixamplat i a cops de maçola / Punt de juntura de les taules i fustes que formen el buc d'una embarcació.

Detall que incorporarà més tard el *DIEC-1*(1995) seguit del *DIEC-2* (2007):

Eixamplament de la part de fora de l'escletxa que hi ha entre les taules del buc d'una nau, *fet per tal de calafatar*.

Els diccionaris derivats del *DG 32* reproduïen la definició d'aquest (*Fabra Manual* 1983, Ferrer Pastor 1980, *GDEC* 1998), de vegades amb algun canvi, com és el cas de Vallès 1927 i 1962 que, a tort, substitueix la conjunció *o* per *i*:

Juntura de les taules i fustes que formen el buc d'una embarcació.

El *DCVB* (1954) precisarà els tipus de coment, però és inexacte quan diu que les planxes són de ferro:

Nàut. Junta o interstici entre dues planxes de ferro juxtaposades; cast. *costura*. Hi ha *coment de cap*, que és entre dues planxes unides per llurs voreres més curtes, i *coment llarg*, que és el que formen dues planxes unides per llurs voreres longitudinals.

El mot no apareix en alguns diccionaris bilingües, com en Miracle 1973, Moll 1977, Arqués 2005, però sí en Arqués 1942, Camps-Botet 2001 (que tradueix el mot al fr. *couture*, *épissure*; altres autors, per *joint* [Sigalés 1984]).

II.

3. Vegem ara la qüestió que em sembla nuclear, la procedència del mot. El DCVB (1954) no proposa cap etimologia, mentre que Coromines, al *DECat* (vol. II de 1981) emet una hipòtesi ben enginyosa (no recollida al diccionari de síntesi de Bruguera 1996, on només figura l'arcaisme *coment* 'comentari'):

potser de **cosment*, contracció de *cosiment*, amb el sentit de *costura*, que és el terme que significa el mateix en castellà (*DECat*, II, 853b, 20-25).

L'equivalent castellà, *costura*, obre a Coromines el camí hipotètic cap a l'etimologia d'un mot que ningú havia explicat i que, pel fet de pertànyer a un llenguatge tècnic, co-neixia poca documentació. El mot castellà ja és registrat per Terreros 1786, però sense precisar el tipus d'obertura:

Costura, en la Marina, grieta, o abertura de la nave. Fr. *couture*. Lat. *Juntura*. También le dan el mismo nombre al injerir un cabo en otro. *Dicc. Mar.*

I anteriorment *Autoridades* (1726) recull una primera accepció, «La unión de dos piezas que están cosides», originària, general, i una d'específica, nàutica, «en la nàutica es la obra de enxerir un cabo con otro. Vocab. marit. de Sev.», que no coincideix amb el sentit de 'coment'. Més tard, la Real Academia Española (1970) donarà una definició precisa: «Línea de separación entre dos tablones opuestos en contacto y que se calafatea para impedir que entre el agua».

Però el pas de *cosiment* a **cosment* costa d'acceptar perquè la relació constant amb les formes flexives de *cosir* fa difícil la pèrdua de la *i* intertònica; quant al canvi **cosment* > **coment* (-*zm-* > -*m-*), s'ha de reconèixer que no és normal, car la tendència és a rotatitzar la *s* (com *bisbe* > *birbe*, *Cosme* > *Corme*): el cas únic del mall. *Corema* < *Corerma* < *Coresma*, *Quaresma* s'explica per dissimilació eliminatòria de bategants, posició que no es dona en el cas de **cosment*.

4. Tot admetent l'enginy de l'eximi etimologista, cal cercar un altre origen. Tenint en compte que la terminologia nàutica conté un bon nombre de genovesismes, anirem a aquesta rica mina per si hi trobem la solució.

Efectivament, en un document genovès d'entre els segles XIII i XIV figura *commento*:

aver bona e forte nave... / che non te possa cresce briga / per pertuso o per *commento* (Aprosio 2001-2002).

I, ja en època moderna, apareix *còmentu* en diversos diccionaris dialectals de dos segles enrere (anys 1876, 1894 i 1902-1905, ap. Aprosio 2001-2002) i també en reculls orals de llenguatge mariner amb diverses variants: *caumènti*, *coomènti*, *comènti*, *comènti*, *cumèntu*, *cumènti* («commessure tra i bordi», Cuneo 1997: 125).

El REW (2194) deriva el mot del llatí CONVENTUS 'juntura', participi de CONVENIRE 'reunir-se, agrupar-se', interpretació recollida pel DEI:

Ogni interstizio tra le tavole dei ponti e dei fasciami esterni delle navi, che si rende impenetrabile all'acqua calafatandolo; cfr. genov. *còmentu*. id., calabr. *comèntu* 'unione delle doghe dei vasi di legno, dal lat. CONVENTUS *coménto* 'commessura'.

També admet la proposta el DISC 1997 per a l'italià, amb un suggeriment de les vies de penetració que més endavant podrem precisar:

Comento. MAR. Ognuno degli interstizi che rimangono tra gli elementi del fasciame dello scafo di un 'imbarcazione'. < lat. CONVENTUM 'combaciamento', deriv. di CONVENIRE 'unirsi' (cfr. *convento*), forse attraverso i dialetti meridionali o il ligure *còmentu* a. 1889.

L'ètim proposat per al mot lúgur implica el tractament de -NV- > -mb-> -mm-> -m-, que, però, no és propi del genovès (Rohlf's 1966: 359-360); a més, com afirma Toso (2004) «non si spiega, oltre alla -m-, la -o- lunga del gnv., che in qualche dial. lig. è sostituita da -aw- (ad esempio a Arenzano), altrove da -u- breve o lunga» i, per aquesta raó, considera més acceptable la proposta etimològica de Marco Cuneo (2001), és a dir, del llatí COAGMENTUM 'unió, connexió, juntura', que lliga millor amb el resultat genovès.

5. Atesa la notable presència, especialment a l'Edat mitjana, de genovesos a les terres catalanes (i a moltes altres), ostensible en relacions comercials, cessió de privilegis, fundació d'una escola de mariners dirigida per un genovès, intervenció en arsenals, contractes de construcció naval, genovesos al servei de la marineria catalana, etc., no ha d'estranyar que aquests factors provoquessin en el català un copió transvasament de mots nàutics lígurs, a voltes a través de Provença i Llenguadoc; recordem els casos de *xusma/xurma* 'conjunt de galiots d'una galera', *nautxer/notxer* 'nauxer, mariner que dirigeix la maniobra d'una nau', *gúa/goa* 'unitat de mesura d'una nau', *amant* 'corda per hissar i arriar l'antena d'una nau', *artimó* 'vela de popa', *estamenera* 'peça de fusta del costat de la barca', *pàmfil* 'antic vaixell de guerra', *tercerols* 'rissos o porcions d'una vela llatina', *vessos* 'trossos de tela forta que, cosits amb d'altres, formen la vela', etc., estudiats per Coromines (1936, *DECat*, *passim*), Vidos (1939), Aprosio (2001-2002; 2008), Colón (1989), Veny (2008, 2013).

Davant una proposta —anunciada hipotèticament, tot s’ha de dir— que s’evidencia improvisada i només fruit de la imaginació d’un geni, el manlleu de *coment* al genovès es manifesta una proposta acceptable i definitiva, basada en la documentació, i que, a més, gràcies a la saviesa i erudició dels genovesistes italians, coneix una nova etimologia en la llengua d’origen.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALADERN, Joseph (= Cosme Vidal) (1904-1906): *Diccionari popular de la llengua catalana*. Barcelona: Francesc Baxarias.
- AMADES, Joan / Emerencià ROIG (1924): «Vocabulari de l’art de la navegació i de la pesca», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 12, p. 1-115.
- APROSIO, Sergio (2001-2002): *Vocabolario ligure storico-bibliografico*. 4 vols, Savona: Società Savonese di Storia Patria.
- APROSIO, Sergio (2008): «Genova centro di formazione e di irradiazione del vocabolario marittimo nel Mediterraneo occidentale», dins ORIOLES, Vincenzo / TOSO, Fiorenzo (ed.): *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo. Miscellanea di studi*. Recco (Genova): Università degli Studi di Udine / Centro Internazionale sul Plurilinguismo, p. 267-278.
- ARQUÉS, Rossend (1992): *Diccionari català-italià*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- ARQUÉS, Rossend (2002): *Diccionari italià-català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Autoridades = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de Autoridades*, 1732. Madrid: Imprenta de Francisco del Hierro
- BRUGUERA, Jordi (1996): *Diccionari etimològic*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- BULBENA, Antoni (1905): *Diccionari català-francès-castellà*. Barcelona: Francesch Badia.
- BULBENA, Antoni (1919): *Diccionario catalán-castellano*. Barcelona: Vda. Badia Cantenys.
- COLÓN, Germà (1989): «Catalán goa/gúa y espanyol colonial goa», dins *El español y el catalán juntos y en contraste*. Barcelona: Ariel, p. 191-204.
- COROMINES, Joan (1936): «Les relacions amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari», *Estudis Universitaris Catalans*, 22, p. 283-315 [*Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d’estudis literaris, històrics i lingüístics*, III] (reed. dins COROMINES, J.: *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Curial, 1977, III, p. 178-203).
- CUNEO, Marco (1997): «Mare, pesca e marineria», dins *Vocabolario delle parlate liguri. Lessici speciali*, 2-II, Genova, Consulta Ligure, p. 3-271.
- CUNEO, Marco (2001): «Etimologia di alcuni termini marinareschi (suggerimenti dai dialetti liguri)», dins BENEDETTI M. (ed.): *Fare etimologia. Passato, presente e futuro della ricerca etimologica. Atti del convegno*, Roma, Il Calamo, p. 201-212.
- DCVB = Antoni M. ALCOVER / Francesc de B. MOLL: *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca: Moll.

- DECat= Joan COROMINES: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols. Barcelona, 1980-2001, Curial-La Caixa.
- DEI = Carlo BATTISTI / Giovanni ALESSIO: *Dizionario etimologico italiano*. Firenze: G. Barberà.
- DG 1932 = Pompeu FABRA: *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: A. López Llausàs.
- DLCEn = ENCICLOPÈDIA CATALANA: *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DIEC-1 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona / Palma de Mallorca / València, 1995: Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Editorial Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DIEC-2 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana, 2007.
- DISC = *Dizionario italiano Sabatini Coletti*. Firenze, 1997.
- Fabra Manual (1983) = Pompeu FABRA: *Diccionari manual de la llengua catalana*. Barcelona: Edhasa.
- FERRER PASTOR, Francesc (1980): *Diccionari de la rima*. València: Impremta Fermar.
- FITER, Joseph (2010 [1913]): *Enciclopèdia moderna catalana*. Barcelona: Joseph Gailach.
- GDLC 1998 = *Gran diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Gran Enciclopèdia Catalana.
- GRIERA, Antoni (1935-1947): *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Barcelona: Polígrafa.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario de la lengua española*. Madrid: 1979.
- REW = Wilhelm MEYER-LÜBKE: *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3a ed., 1935, Heidelberg: Winter.
- ROHLFS, Gerhard (1966): *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Fonetica*. Torino: Einaudi.
- ROIG, Emerencià (1927): *La pesca a Catalunya*, Barcino: Barcino.
- ROIG, Emerencià (1929): *La marina catalana del vuitcents*, Barcino: Barcino.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1914): *Diccionari català-castellà & castellà-català*. Barcelona: Antoni López.
- Salvat 1934 = *Diccionari enciclopèdic de la llengua catalana*. Barcelona: Salvat.
- TERREROS, Esteban de (1787): *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes*. Madrid: Viuda de Ybarra.
- TOSO, Fiorenzo (2004): *Dizionario Etimologico Storico Tabarchino*, I. Recco: Le Mani; Udine: Centro Internazionale sul Plurilinguismo.
- UN MALLORQUÍ (1878): *Diccionari mallorquí-castellà*. Palma de Mallorca: Imprenta de Bartomeu Rotger.
- VALLÈS, Emili (1927): *Pal·las. Diccionari català-castellà-francès*. Barcelona: Pal·las.
- VALLÈS, Emili (1962): *Pal·las. Diccionari català il·lustrat*. Barcelona: Massanés.
- VENY, Joan (2008): «Le relazioni catalano-genovesi e i loro riflesso linguistico», dins ORIOLES, Vincenzo / TOSO, Fiorenzo (ed.): *Circolazioni linguistiche e culturali nello*

- spazio mediterraneo*. Miscellanea di studi, Recco (Genova): Università degli Studi di Udine / Centro Internazionale sul Plurilinguismo, p. 397-417.
- VENY, Joan (2013): «Vocabulaire ichtyonymique et nautique catalan dans la Romania», dins GARGALLO, José Enrique / VULETIC, Nikola (ed.): *Études d'étimologie et de géo-linguistique romanes à la mémoire de Vojmir Vinja (1921-2007)*. Zadar: Sveučilište u Zadru, p. 93-110.
- VIDOS, Benedek Elemér (1939): *Storia delle parole marinaresche italiane passate in francese. Contributo storico-linguistico all'espansione della lingua nautica italiana*. Firenze: Leo S. Olschki.
- VLI = ISTITUTO DELL'ENCICLOPEDIA ITALIANA: *Vocabolario della lingua italiana*. Roma: 1986.